

של הרמב"ם את תוך השוואה אל השיטה הרווחת ביחס לטעמי מצוות הטומאה והטהרה של ריה"ל.

משנת ריה"ל: המוות כיסוד הטומאה

הטהרה נועדה להרחיק מן המוות

בפרק השני, עמדנו על גישתו הריאליסטית של ריה"ל בספר הכוזרי כלפי הטומאה.⁵ הוא פותח את דבריו בטעם הטומאה בהיסוס מה: "וראוי לנו שלא נשאף לנמק פגעים מעין אלה. אולם לאחר שאני מתנצל וקובע שאין אני פוסק שכך הדבר, אומר אני שמא [...]", ומטעים את מיקודם של מרכיבי הטומאה במוות, ש"המוות הוא הכיליון הגדול ביותר", ועל יסודו אפשר להבין את שאר הטומאות. ככל שנפשו של האדם זכה יותר – הוא חש יותר במצב ההפסד והכיליון, כדבריו: "ואיננו משיג בהפסד הזה לרב דקותו אלא בעלי הרוחות הדקות והנפשות החשובות, המשתדלות להידבק באלוהות והנבואה או בחלומות האמיתיות והמראות הברורות". לפיכך, טומאת הצרעת יסודה בעובדה שהאיבר המצורע "כמוהו כמת". את טומאת שכבת הזרע וטומאת הזב, אפשר להבין כמוות של צורת חיים כשלא באה לידי מימוש ביצירת אדם חי. ריה"ל כותב שבדומה לזה, "גם בדברים שכליים אנו רואים תופעה דומה" של נזק למי שמבקש זוך מחשבה, למרות שאינן קשורות לטומאה, ומציין היבטים של הפרזה בתשוקות שבאכילה ובשתייה, שבחברת הנשים, ושבישיבה בחברת לצים מזיקים.

טומאת המוות מדגישה במשנת ריה"ל את ההבדל בין הזרע לבין השתן והצואה: "הזרע מטמא, אף שכולו רוח; בעוד שאין מטמאים השתן והצואה, שריחם והמראה שלהם מאוסים". בשתן ובצואה, אין פוטנציאל שלא התממש. מילגרום מחזק כיוון זה, באומר שהצואה אינה קשורה בדבר למוות. אדרבא, היא חיונית לחיים.⁶ זו עמדה משונה, הרי גם זרע ולידה חיוניים לחיים.

ואשר לצרעת הבגד והבית, מדובר בטומאה מיוחדת, מפני שהיא חלה על דומם ולא על בעלי חיים, ואותה מסביר ריה"ל כמוות רוחני, כהסתלקות רוח השכינה ה"מעניקה להם תכונה אלוהית ומקנה להם זוהר, יופי ואור בנפשותיהם, בגופיהם, בהופעתם ובמגוריהם".

ומדוע הדבר קשור למקדש? לדעת ריה"ל, "בשל עדינותה תופשים השחתה מעין זאת רק בעלי רוח עדינה ונפש אצילה, המקושרת לאלוהות, לנבואה או לחלום אמת ולדמיונות המתגשמים", בדומה לדעה הריאליסטית, שהמוות

מוחשי, המקדש הוא מתחם גיאוגרפי בעל רגישות גבוהה. תפיסתו של ריה"ל היא התפיסה הרווחת כיום בהבנת מושג הטומאה, הן בקרב הפרשנים הקלאסיים, כגון הרמב"ן,⁷ הן בקרב הפרשנים המודרניים, כגון מילגרום.⁸

קשיים הלכתיים בשיטת ריה"ל

העמדת כל הטהרה על עיקרון אחד קוסמת למחשבה, והעיקרון אף יפה לטומאות רבות המבוססות על מוות פיסי: טומאת המת, טומאת הנבלה, טומאת שרצים וטומאת נבלת עוף טהור. אבל אין בעיקרון זה כדי להסביר מדוע דווקא שרצים אלו טמאים, ולא אחרים, ומדוע בעוף רק נבלת העוף הטהור טמאה, ומדוע רק באופנים מסוימים.

ההכרה שטומאת זרע היא למעשה טומאה המבוססת על מוות יש בכוחה להסביר שורה של תופעות: נזול הזרע שיצא מתוך הרהור מיני בחלום, "קרי לילה"; הוצאת זרע בכוונה שלא במשכב עם אישה; פליטת זרע עקב מחלה; יציאת זרע בעקבות יחסי אישות שלא נסתיימו בקליטת הזרע ברחם, אלא נפלט ממנו. **יש בכוחו של עיקרון המוות להסביר גם את טומאת הנידות, אף על פי שהיא תופעה טבעית, שהרי המחזור החודשי הוא רק תוצאה של יציאת דם שהוכן על ידי הגוף לקליטת ביצית מופרית, ומשעה שלא התרחש תהליך ההפריה, הוא נפלט מן הגוף.**

עם זאת, העיקרון אינו עולה בקנה אחד עם הלכות רבות. נראה כמה דוגמאות: א. מוטיב המוות אינו מסביר את הטומאה הרווחת ביותר, טומאת שכבת זרע, הנגרמת בעקבות יחסי אישות מותרים בין איש לאשתו: "וְאִשָּׁה אֲשֶׁר יִשְׁכַּב אִישׁ אִתָּהּ שִׁכְבַּת זְרַע, וְרָחַצוּ בַמַּיִם וְטָמְאוּ עַד הָעֶרְב" (ויקרא טו, יח). וכן פוסק הרמב"ם: "אֶחָד הָאִישׁ וְאֶחָד הָאִשָּׁה שֶׁשָּׁמְשׁוּ מִטְתָּן – שְׁנֵיהֶם טָמְאִים, וְשְׁנֵיהֶם רְאוּשׁוֹן לְטָמְאָה, דִּין תּוֹרָה" (שאר אבות הטומאות ה, ט). ומאליה עולה השאלה: מדוע שניהם טמאים? הרי מדובר כאן בזרע שנועד להפרות ביצית ולהביא חיים לעולם, מעשה מצווה של פרו ורבו. טומאה זו חידה היא. רש"י מסביר שטומאת האישה היא "גזירת מלך".⁹ והרמב"ן מטעים אותה כך: האדם אינו יודע מה תהיה תוצאת יחסי האישות, "אם ישחת זרעו או יהיה ממנו ולד נוצר".¹⁰ לכן, אם לא ייקלט הזרע, נמצא שנשחת לריק, ומכאן הטומאה. לדעתי, הדברים דחוקים, שהרי גם אם ייקלט הזרע ולא נשחת, האיש והאשה יהיו טמאים כל עוד לא טבלו.

ב. באותה הלכה (שם) הרמב"ם פוסק: "הַבּוֹעֵל גְּדוּלָה שְׁלֹא פְּדָרְפָה"¹¹ – טְהוֹרָה", כלומר בעילה שאינה מיועדת להביא חיים אינה מטמאת את

האישה. כמעט בכל מקום, לעניין איסור והיתר או לעניינים משפטיים, ביאה שלא כדרכה היא בגדר ביאה כדרכה,¹² והחריגה כאן דורשת תשומת לב מיוחדת, שאין בכוחה של השיטה הרואה את המוות כיסוד הטומאה להסביר אותה, שהרי לפי טעמו של ריה"ל שהחלת טומאה מצביעה על הפסד שכבת הזרע, דווקא ביאה זו שבה יש מראש הפסד זרע הייתה צריכה לטמא.

מוטיב המוות אינו מסביר גם את טומאת היולדת, המביאה חיים לעולם. אומנם נאמרו הסברים רבים בעניין זה, כגון שבלידה מתרוקנת האם היולדת מחיים שהיו בקרבה בזמן הריונה¹³ או שיש בלידה יסוד של חטא, טענה שהופרכה בפרקים הראשונים.¹⁴ אולם לי נראה שאין לטעמים הללו שום יסוד במקרא ושהם חורגים מפשט המקראות. חוששני שבדיוק לדברים רחוקים כאלו, כשהמגמה לתת טעמים דחקה את הדעת, הרמב"ם מכנה "הזיה" (מ"ב גכז), כפי שהצבעתי בפרק השישי (עמ' 177).

דם לידה של ניתוח קיסרי, "יוצא דופן", אינו מטמא. וזו לשון ההלכה:

אִשָּׁה שְׂוֹצֵא הַנֶּלֶד מִדְּבָנָה, וְיָצָא עִמּוֹ דָּם מִן הַדְּבָן – הֲרֵי אוֹתוֹ הַדָּם
 אָב מֵאֲבוֹת הַטְּמָאוֹת כְּדָם הַנֶּנְדָה וְהַלְדָה וְהַזִּיבָה, שֶׁהַמְקוֹר מְקוֹמוֹ טָמֵא.
 וְהָאִשָּׁה טְהוֹרָה, עַד שְׂוֹצֵא מִמֶּנָּה דָּם דְּרַךְ הַרְחֵם. (מטמאי משכב ומושב א, ט.

וראו שם הלכה י; שם ד, טו)

נמצא שההלכה מגדירה את דם הלידה כטמא, רק מפני שיצא מן הרחם, מן "המקור", ואם לא יצא הדם דרך הנרתיק, "דרך הרחם" בלשון חכמים¹⁵ – האישה טהורה. הקביעה "שֶׁהַמְקוֹר מְקוֹמוֹ טָמֵא", אף כשמדובר ביצירת חיים, אינה יכולה להתברר מכוחו של טעם המוות.

א. תמיהה גדולה יש בהפלת ולד. אם זרע שנפסד נחשב טמא, בגלל שהפוטנציאל לא הושלם, מה יהא דינו של עובר שנפל? לכאורה, בוודאי שצריך להיות טמא יותר מזרע, שהרי הפוטנציאל שנפסד גדול יותר מאשר הפוטנציאל של שכבת זרע, אבל עובר בן פחות מארבעים יום אינו מטמא, ואף האם אינה טמאה: "הַמְפֹּלֶת בְּתוֹךְ אַרְבָּעִים יוֹם – אֵינָה טְמֵאָה לְדָה; אֶפְלוּ בְּיוֹם אַרְבָּעִים" (איסורי ביאה יב).

ב. בטומאת צרעת, דברי ריה"ל, שהאיבר המצורע "כמוהו כמת", אכן מזכירים את התייחסותו של אהרן לצרעת שפגעה באחותו מרים: "אֵל נָא תְהִי כַמֶּת, אֲשֶׁר בָּצֵאתוֹ מִרְחֹם אִמּוֹ וַיֹּאכַל חֲצִי בְשָׁרוֹ" (במדבר יב, יב). עם זאת, הדברים אינם ברורים די הצורך, שהרי הנמק אינו בגדר טומאה,

והעיוור והנכה אינם בגדר טמאים, כפי שהיה מצופה משיטת ריה"ל. אף מימרת חכמים ש"המצורע חשוב כמת" (בבלי נדרים סד, ב), כלומר שכך יחס החברה אליו, אינה יכולה לתמוך בזיקה בין המצורע למוות, שהרי אם כך, גם שאר המנויים בתלמוד ראויים להיחשב טמאים: "ארבעה חשובין כמת: עני, ומצורע, וסומא, ומי שאין לו בנים" (שם).
אלו דוגמאות הלכתיות מעטות, שיש בהן להפריך את דעת ריה"ל ודומיו. בהמשך החלק הזה, נביא דוגמאות הלכתיות רבות שאינן באות לידי הסבר בשיטה שהמוות הוא מקור הטומאה. מענה להלכות אלו ינתן בפרקים הבאים.¹⁶

משנת הרמב"ם: יסוד הטומאה - תפיסות שגויות

לא המוות מטמא אלא המחשבה

בחלקו הראשון של החיבור, בדיון בתפיסה המוחשית-ריאליסטית לעומת התפיסה המושגית-נומינליסטית, הסקנו שלפי תפיסתו של הרמב"ם, לא המוות הוא המטמא אלא תפיסת המוות של האדם, המחשבה אודות המוות, בהקשרה למקדש. ענייננו עתה בהגדרת מהותה ואופייה של המחשבה המדוברת.

במשנה תורה, בסוף ספר טהרה, הרמב"ם מגדיר: "טמאת הנפשות, שהן מקשבות האון ודעות הרעות". ובמורה נבוכים, הוא מכנה את הטומאה טעות, ואומר שההכנות הלימודיות "מטהרות את ההשגה מטומאתה, שהיא הטעויות" (מ"ג א, 5), ובפרק המרכזי של טומאה וטהרה (מ"ג ג, 10) מגדיר את משמעותו המשולשת של המונח טומאה: כרעיון, כ"מלוכך", וכייצוג של מחשבה דמיונית:

הרי התברר ש"טומאה" נאמרת באופן רב-משמעי, בשלוש משמעויות.

א) היא נאמרת על מרי ועבירה על המצווה במעשה או בדעה;

ב) ועל טיגופים ולכלוכים: "טמאתה בשוליה" (איכה א, ט);

ג) ועל אותם עניינים דמיוניים, כלומר מגע במשהו או משא של משהו

או הימצאות תחת קורת גג אחת עם משהו. על מין זה האחרון אמרנו:

"אין דברי תורה מקבלין טומאה" (קריאת שמע ד, ח; ספר תורה י, ח).

בניתוח מקורות אלו, עסקנו בשני החלקים הראשונים של הספר שלפנינו: בחלק הראשון, וכיחוד בפרק השני; ובחלק השני, עסקנו בתפקידי הטומאה